

تحلیل و بررسی ناآرامی‌های امنیتی در سال ۱۴۰۱ با تأکید بر بُعد اقتصادی

مسعود خوشنویسان^۱

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۰

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۰۹

چکیده

یکی از اهداف اساسی هر جامعه‌ای، رسیدن به رشد اقتصادی همراه با نوسانات کمتر است. در واقع رسیدن به رشد اقتصادی پایدار و ثبات اقتصادی یکی از اهداف اصلی هر کشوری است. چنانچه بستر اقتصادی موجود و چشم‌انداز آینده، حاکی از تثبیت اقتصادی باشد، مسیر رشد سرمایه‌گذاری بلندمدت تقویت شده و در غیر این صورت، سرمایه به بخش‌های خدماتی، معاملاتی و احتکاری متمایل شده و در بلندمدت، کاهش نرخ رشد اقتصادی را به همراه خواهد داشت. نتایج حاصل از تحقیق نشان می‌دهد؛ عوامل اقتصادی نامطلوب از قبیل بیکاری، رکود، تورم، فقر، افزایش شکاف طبقاتی، کاهش ارزش پول ملی و رانت بر بروز نارضایتی اجتماعی در شهر تهران تأثیر دارند.

کلیدواژه‌ها:

بیکاری و معیشت، سرخوردگی جوانان، رکود اقتصادی طولانی‌مدت، بحران منابع طبیعی.

۱. عضو هیئت علمی دانشکده امنیت، دانشگاه عالی دفاع ملی، تهران، ایران

مقدمه

موضوع ثبات یا بی‌ثباتی سیاسی اکنون در سراسر جهان به یکی از مهم‌ترین مباحث علوم سیاسی تبدیل شده است (اسمیت: ۲۰۱۳: ۱۸۴). از تجربیات سایر کشورها می‌توان دریافت که تعداد کودتاهای نظامی، جنگ‌های داخلی، درگیری‌های قومی و محلی، شورش‌ها، جنگ‌های چریکی و دیگر مظاهر بی‌ثباتی سیاسی در جهان سوم به حدی بوده است که بی‌ثباتی سیاسی به یکی از موضوعات اصلی تبدیل شده است و این سرفصل به یکی از مهم‌ترین عناوین در تحقیقات محققان این حوزه می‌باشد. ایران نیز از این وضعیت مستثنا نیست. از منظر تاریخی، شواهد اولیه نشان می‌دهد که ایران از جمله کشورهایی است که بی‌ثباتی سیاسی تقریباً در آن وجود داشته است، حداقل از نظر جنبه‌های تاریخی، کمتر کشوری در جهان وجود دارد که دو انقلاب و بیش از ده‌ها جنبش و قیام‌های کوچک و بزرگ را در کمتر از صدسال تجربه کرده باشند (آبراهامیان، ۱۳۹۱).

این بی‌ثباتی‌ها حتی باعث شده است که برخی از محققان جامعه ایران را جامعه‌ای طایفه‌ای بنامند (کاتوزیان، ۱۳۹۱: ۱۰). اگر این ویژگی تاریخی را در نظر بگیریم، ایران بعد از انقلاب اسلامی نیز به نظر بسیار محتمل است که همان ماهیت تاریخی را در اشکال خاص خود انجام دهد.

وقتی بحث بی‌ثباتی سیاسی مطرح می‌شود، یکی از مهم‌ترین پرسش‌ها عوامل مؤلفه‌ها و شاخص‌های تأثیرگذار و متأثر از آن است (ساندرز، ۲۰۱۸: ۱۷-۱۸). از دیدگاه کلی، مؤلفه‌های مذکور را می‌توان حداقل در مؤلفه‌های اقتصادی، سیاسی و اجتماعی دسته‌بندی کرد. شاخص‌ها عموماً به دودسته تأثیرگذار و تأثیرپذیر دسته‌بندی می‌شوند و در هر دسته از شاخص‌ها همه آن‌ها با یکدیگر درهم تنیده هستند.

رئیس دانا (۱۳۸۳) در مقاله‌ای با عنوان علل، عوامل و انگیزه‌های اقتصادی و اجتماعی بحران‌ها و تهدیدهای اجتماعی در ایران نشان داد که بحران و تهدید دو مقوله متفاوت هستند و در تشخیص بحران باید جنبه گسترش و اپیدمی در نظر گرفته شود. باید سازمان و رهبری آن در نظر گرفته شود. انگیزه‌های بحران ممکن است اجتماعی، فرهنگی، مذهبی، سیاسی، اقتصادی و ... باشد. از جمله عوامل اصلی برآمده از سازوکار بحران‌ساز نظام می‌توان به اختلاف طبقاتی، مطالبات اقتصادی، مشکلات و درگیری‌های اجتماعی اشاره کرد.

گودرزی (۱۳۹۲) در پایان‌نامه دکتری خود با عنوان «اختلالات اجتماعی، عوامل و فرایندهای آن‌ها» به بررسی تأثیرات ساختار اقتصادی، سیاسی و فرهنگی جامعه بر بروز نابسامانی‌های

اجتماعی می‌پردازد. بر این اساس، اسملسر با استفاده از نظریه رفتار جمعی، سه نابسامانی اجتماعی را در دوران پس‌ازانقلاب اسلامی در ایران ارزیابی می‌کند و به این نتیجه می‌رسد که نارضایتی‌های اقتصادی، سیاسی و فرهنگی از مهم‌ترین علل این نابسامانی‌ها بوده‌اند.

اردستانی و تاجیک در سال ۱۳۹۲ در مقاله‌ای با عنوان «شورش اجتماعی و مسئله محرومیت نسبی (مطالعه موردی: قیام پانزدهم خرداد ورامین)» به بررسی پیشینه اجتماعی این شورش با استفاده از نظریه محرومیت نسبی در منطقه ورامین پرداخته است. این جمع‌بندی که قیام ۱۵ خرداد ورامین را باید در ویژگی‌های ساختاری هویت بخشداری ورامین جست‌وجو کرد و پس‌از آن وضعیت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی بخشداری ورامین در سال ۱۳۴۲ را باید موردتوجه قرار داد، همچنین ناتوانی اجرای صحیح طرح اصلاحات ارضی رژیم در این منطقه یکی از دلایل نارضایتی در این منطقه بود.

مسعودیه و همکارانش در سال ۲۰۱۴ در مقاله‌ای با عنوان «نارضایتی اقتصادی و جنبش‌های معاصر در خاورمیانه بر اساس نظریه محرومیت نسبی» به بررسی نقش سیاست‌های اقتصادی دولت‌های بن‌علی و مبارک در ایجاد یک میانه جدید پرداختند. طبقات و افزایش سطح محرومیت نسبی در این کشورها در نهایت منجر به جنبش‌های انقلابی در سال‌های ۲۰۱۰ و ۲۰۱۱ شد. ارزیابی پژوهش‌های موجود در کشور نشان می‌دهد که پژوهش‌های کنونی به‌طور خاص به بررسی علل اقتصادی نارضایتی اجتماعی در رابطه با زمینه‌های اجتماعی و فرهنگی مرتبط و پیامدهای آن انجام نشده است و تحقیقات موجود عمدتاً در مورد ارزیابی است. نآرامی‌های شهری ابعادی متمرکز و خشونت‌آمیز دارد. این پژوهش از نوع توصیفی پیمایشی است. جامعه آماری این پژوهش به‌منظور بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر نارضایتی، شهروندان تهرانی می‌باشد. نمونه‌گیری برای این پژوهش بر اساس روش تصادفی ساده (در دسترس) بوده و حداقل حجم نمونه مورد نیاز بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر محاسبه شده است. برای تحلیل و تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری شده از نرم‌افزارهای SPSS و Smart-PLS استفاده شد و فرضیه‌های تحقیق با کمک مدل‌سازی معادلات ساختاری مورد بررسی قرار گرفت.

رضایت و رضایتمندی

فرهنگ فارسی معین در تعریف واژه رضایت از سه گروه واژه پذیرش و تأیید، شادی و رضایت و اذن و رخصت استفاده می‌کند (معین، ۱۳۹۲). انگلهارت در تعریف رضایت اظهار داشت: «احساس رضایت از بازتاب تعادل بین خواسته‌های شخصی و موقعیت عینی فرد ناشی می‌شود.» به عبارت دیگر، هرچه شکاف بین آرزوهای فرد و موقعیت عینی او بیشتر باشد، رضایت او کمتر می‌شود (Inglehart, 2011:241). ازکمپ معتقد است که رضایت به تجربه‌گرایی اشاره دارد و تفاوت درک شده بین میل و پیشرفت در زندگی را قضاوت می‌کند.

این تعریف شامل طیفی از ادراک رضایت تا احساس محرومیت است. بنابراین، به‌طور کلی، رضایت از زندگی به‌عنوان نگرش و ارزیابی کلی فرد از زندگی خود به‌عنوان یک کل یا جنبه‌ای از زندگی تعریف می‌شود (King 1 and et al., 2005) و (Noghani and et al., 1389:171).

رضایت اجتماعی درواقع میزان رضایت و احساس مثبت فرد از زندگی اجتماعی است که منجر به تداوم و افزایش فعالیت‌های اجتماعی فرد و ارتقای همبستگی اجتماعی می‌شود. اگر نظام‌های اجتماعی بتوانند به نیازهای فردی انسان پاسخ دهند، می‌توانند رضایت از زندگی را تأمین کنند. نظام اقتصادی با تأمین نیازهای معیشتی مردم، سلامتی و آسایش مادی، نظام سیاسی با تأمین نیاز به هماهنگی و عدالت، نظم اجتماعی با کاهش نابرابری و ایجاد حرکت اجتماعی؛ درنهایت یک نظام فرهنگی با ایجاد احساس خود ارزشمندی و ایجاد هویت فردی است که رضایت و شادمانی افراد را به همراه دارد (چلبی و موسوی، ۱۳۷۸:۳۹) و (هزارگریبی و عفالی، ۱۳۹۴:۱۱۹).

نارضایتی اجتماعی

رضایت و نارضایتی در یک رابطه یا جایگزینی با مفاهیم دیگر مانند امنیت، قدرت، منابع، اهداف، مواد، ارزش‌ها، تهدیدها و فرصت‌ها که همگی مفاهیم مبهم و سخت‌گیرانه‌ای هستند که نمونه‌هایی از آن‌ها را می‌یابید (بوزان ۲، ۱۹۸۳: ۸). نارضایتی عمومی یا نارضایتی اجتماعی نشان‌دهنده وضعیت است. نارضایتی از دولت به پدیده‌ای فراگیر تبدیل شده است که طیف وسیعی از مردم را در برمی‌گیرد.

به‌طور کلی «نارضایتی عمومی» یا «نارضایتی اجتماعی» به وضعیتی اطلاق می‌شود که نارضایتی مردم از دولت به پدیده‌ای پراکنده تبدیل شده و طیف وسیعی از مردم را در برمی‌گیرد. درواقع

نارضایتی اجتماعی احساس نارضایتی است که هر فرد نسبت به زندگی و رابطه خود با دیگران احساس می‌کند (صادقیان و ایلامی، ۱۳۹۳). به همین دلیل نارضایتی اجتماعی شرط لازم برای تحقق جنبش‌های اعتراضی و اولین عامل مهم در وقوع هر انقلابی تلقی می‌شود که زمینه پیدایش و گسترش سایر عوامل و شرایط را فراهم می‌کند (برنتون، ۱۳۹۲). بر اساس دیدگاه کارکردگرای «پارسونزی»، بی‌نظمی در هر یک از چهار کارکرد جامعه است. یعنی کارکرد انطباق با شرایط جدید، کارکرد حل تنش‌های اجتماعی، کارکرد دستیابی به اهداف و کارکرد حفظ انسجام اجتماعی، نوع خاصی از نارضایتی را تشکیل می‌دهند و نارضایتی مبتنی بر یک یا ترکیبی از چهار مورد است. عوامل ایجاد انسجام و تداعی (ارزش‌ها، هنجارها، نقش و گروه‌بندی‌ها) (کراب، ۱۳۷۸: ۵۴) و (زیبلی، ۱۳۸۳: ۱۸۹).

نارضایتی‌های اقتصادی رایج‌ترین نوع بحران و نارضایتی عمومی در حوزه اقتصاد مشاهده می‌شود. تداوم و تشدید دوره‌های رکود و هرج‌ومرج اقتصادی به نقطه عطفی می‌رسد که نظام اقتصادی را در آستانه فروپاشی قرار می‌دهد و بدین ترتیب وضعیت بحرانی و ناخوشایندی شکل می‌گیرد (پیران، ۱۳۹۲: ۸۱). تظاهرات و آشفتگی‌های بسیاری با انگیزه‌های اقتصادی یا رفاهی در جوامع مختلف وجود دارد. همچنین برخی از عوامل مرتبط با مدیریت و شرایط کاری؛ به‌عنوان مثال پرداخت مطالبات و پاداش، حکم یا شایستگی، جلب اعتماد و رضایت کارگران و کارکنان، عدالت‌گرایی و... از عوامل ایجاد رضایت اجتماعی در محیط‌های کاری از نظر اقتصادی است. در سطح بین‌المللی به دلیل وابستگی متقابل اقتصادی بین کشورها، عواملی مانند کاهش ارزش پول ملی نیز می‌تواند باعث نارضایتی شود (نذری، ۱۳۸۴: ۴۸). از دیگر نشانه‌های نارضایتی اقتصادی می‌توان به افزایش بیکاری، کاهش چشمگیر درآمد، کاهش حجم تولید، ورشکستگی، تورم و رکود در جامعه اشاره کرد.

با توجه به آنچه گفته شد، موضوع بسیار مهمی که حائز اهمیت است. شناسایی و اولویت‌بندی عوامل اقتصادی مؤثر بر بروز نارضایتی اجتماعی، رشد نارضایتی‌های اجتماعی می‌باشد که موجب بروز هزینه‌های زیادی در بخش‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، امنیتی و اداری کشور می‌شود و در صورت عدم شناسایی و مدیریت به‌موقع عوامل مؤثر در بروز این مسائل، با فعال شدن این‌گونه ناآرامی‌ها انواع مختلف، نارضایتی‌های متعدد و بروز بحران در این زمینه در کشورهای مختلف ظاهر می‌شود. با گسترش بحران‌های اجتماعی، گاهی مدیریت، هدایت و کنترل این رنجش‌ها

غیرممکن می‌شود. بر این اساس، سؤال اصلی این پژوهش به این صورت مطرح می‌شود: عوامل اقتصادی که در بروز نارضایتی اجتماعی در ناآرامی‌های سال ۱۴۰۱ مؤثر بوده، چه بوده است؟

۱. چهارچوب نظری

«رضایت» تأثیرات فراوانی بر زندگی فردی و اجتماعی شهروندان دارد و دولت‌ها وظایف خاصی را بر عهده دارند تا شرایط، توانمندی‌ها و امکانات لازم و ضروری را برای ارتقای کیفیت زندگی و رضایت شهروندان ایجاد کنند. در مقابل وقوع «نارضایتی اجتماعی»، می‌تواند آن را در جهت مخالف نظام اجتماعی و اداره عمومی جامعه تولید و گسترش دهد که در قالب عباراتی مانند ناآرامی، اعتراض، شورش، هرج و مرج، رفتار جمعی قابل اعتراض، تحریک جمعی، شورش خشونت‌آمیز و غیره توصیف شده است. بر این اساس، دولت‌ها سعی در حل آن با اجرای سیاست‌ها و تلاش برای تضمین ثبات و ثبات نظام سیاسی از طریق مدیریت اجتماعی این تحولات دارند (گات و شرکا، ۲۰۰۲)؛ (رجب‌زاده و طالبان، ۱۳۸۶).

با تأملی زودگذر در تاریخ چهار دهه گذشته کشورمان، نابسامانی‌های اجتماعی و اقتصادی و نارضایتی‌های عمومی فراوانی را می‌توان مشاهده کرد که عمدتاً در پی تشدید بحران‌های اقتصادی و فشارهای معیشتی رخ داده است. اعتراضات اجتماعی در برخی شهرها در اوایل دهه ۱۳۷۰ پس از شروع سیاست‌های اقتصادی نئولیبرالی در کشور یا اعتراض کارگران، مستمری بگیران، رانندگان کامیون و ... در سال ۱۳۹۵ و گاهی اعتراضات خشونت‌آمیز به افزایش قیمت بنزین در آبان ۱۳۹۷ و در نهایت حادثه‌ای که برای دختر جوانی رخ داد سبب گسترش اعتراضات کارگری، مستمری بگیران و بروز سایر نارضایتی‌ها گردید.

بررسی‌های حاصل از مشاهدات اولیه و مشاهدات میدانی موارد ذیل را نشان می‌دهد. اغتشاشات معیشتی و نارضایتی از بهبود وضعیت اقتصادی نقش فعالی در بروز اعتراضات داشت. برخی عوامل منجر به شکل‌گیری انواع نارضایتی‌های اقتصادی ناشی از فقر، محرومیت نسبی، بیکاری، تورم، شکاف طبقاتی و ... شده و به بروز رفتارهای غیرمتمدنانه و خشونت‌آمیز و در نتیجه تضعیف حاکمیت قانون گردید که این امر در کشور، جامعه و حاکمیت، منافع ملی و امنیت دولت‌ها را به خطر می‌اندازد (پیری، ۲۰۱۴) و بحران‌های مقبولیت و مشروعیت را توسعه می‌دهد (دانایی‌فرد و همکاران، ۲۰۱۳) و زمینه را برای مداخله عناصر خارجی فراهم می‌سازد.

۲. ریشه های نارضایتی اجتماعی

یکی از دشوارترین بخش های درک نارضایتی اجتماعی، بازگشت به ریشه های آن است. امروزه روشن است که هیچ دلیل واحدی برای اعتراض یا نارضایتی وجود نداشته و پیدایش آن ترکیبی از عوامل بوده است (پیران، ۱۳۸۳: ۹۶-۹۷)، (علی زمانی، ۱۳۹۳: ۳۰)، (قاسمی فر، ۱۳۹۳: ۷۴) و (صارمی و خواجپور، ۱۳۹۵: ۱۶۵).

عوامل اجتماعی

مانند تفاوت های مذهبی، نژادی، قومیتی، تفاوت زبانی، مسائل جوانان و شکاف بین نسل ها، ناامیدی از آینده، قطبی شدن جامعه، احساس حقارت نسبی، احساس بی عدالتی، تضادهای اخلاقی جامعه و سردرگمی ارزش ها، پیدایش ناهنجاری های گسترده، رواج تحریف فزاینده نگرش های اجتماعی، تخریب روابط اجتماعی، افزایش توقعات شهروندان، افزایش شکاف طبقاتی و افزایش مقیاس شکست ها.

عوامل اقتصادی

افزایش بیکاری جوانان و اهمیت موضوع اشتغال، وجود تبعیض در تسهیلات رفاهی اجتماعی، نابرابری درآمدی، پیدایش فقر و محرومیت در میان گروه خاصی از مردم، عدم پرداخت حقوق کارگران یا کارمندان، مشکلات و نواقص حقوقی مانند قراردادهای کار موقت یا بازنشستگی اجباری برای کارگران.

عوامل سیاسی

فضای بسته سیاسی، ناکارآمدی دولت و ناکارآمدی نظام اداری و نیز نارضایتی از عملکرد مدیران و منافع امنیتی دولت ها.

عوامل فرهنگی

الگوهای تبعیض فرهنگی، گسترش فرهنگ تخلف به هر شکل و به هر وسیله، غیرقانونی بودن و نادیده گرفتن حقوق فردی و جمعی.

با انعکاس زودگذر تاریخ چهار دهه انقلاب، پدیده‌ها، نابسامانی‌های اجتماعی و سیاسی و نارضایتی‌های عمومی به اشکال مختلف در گوشه و کنار این کشور با ماهیت متفاوت اجتماعی و تجاری ظاهر شد که برخی از آن‌ها مانند حوادث سال ۸۸ که ثبات اجتماعی را تهدید می‌کند و موارد دیگر مانند راهپیمایی کارگری و راهپیمایی اعتراضی به عدم پرداخت حقوق و دستمزد و تحرکات اعتراضی بازنشستگان، اعتراض سپرده‌گذاران در مؤسسات مالی، تداوم بحران در برخی کارخانه‌ها و شرکت‌ها، اعتصاب و اعتراض کامیون داران و رانندگان، اعتراض معلمان، کارگران و بازاریان، اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۵، افزایش بی‌رویه نرخ ارز و تأثیر آن بر افزایش قیمت کالاها و...، ماهیت نرم‌تری دارد (ایسپا، ۱۳۹۷).

بررسی‌ها نشان داده است که در سال ۱۳۹۴ حدود ۴۰۰ اعتراض کارگری و در سال ۱۳۹۵ حدود ۳۵۰ اعتراض کارگری در ایران رخ داده است (ایسپا، ۱۳۹۷).

با توجه به علل و ریشه‌های اساسی نارضایتی اجتماعی، می‌توان به ابعاد مختلف عوامل ایجاد آن اشاره کرد. بر اساس نظریه «ساختارگرایی مارکسیستی» پیدایش تضاد بین موقعیت طبقه در رابطه با وسایل تولید (قدرت اقتصادی) و موقعیت خود طبقه در رابطه با وسایل اداره جامعه (قدرت سیاسی) و موانع آنچه در راه تطبیق این دو موضع رخ می‌دهد، به پیدایش اعتراضات اجتماعی و درنهایت به ظهور موقعیت‌های انقلابی منجر می‌شود.

در نظریات «کارکردگرایی» این تعارض به زبانی دیگر به‌عنوان تضاد بین نظام ارزشی و محیط بیان می‌شود. به این ترتیب اگر ساختار ارزشی جامعه با شرایط زندگی روزمره سازگار نباشد، ساختار جامعه دچار عدم تعادل می‌شود و در نتیجه هرج‌ومرج اعتراضات و بحران‌های عمومی جامعه را نام می‌برد.

همچنین بر اساس نظریه «محرومیت نسبی»، نارضایتی بر اساس تفاوت بین انتظارات ارزشی افراد و ظرفیت‌های ارزشی آن‌ها تعریف می‌شود و هرچه شدت نارضایتی بیشتر باشد، احتمال بروز خشونت و رفتار آشوبگرانه بیشتر می‌شود.

اگر نارضایتی‌های اجتماعی از مجاری مدنی خود خارج شود و به شکل‌های غیر مدنی و خشونت‌آمیز روی آورد، پیامدهای امنیتی و سیاسی بسیاری بر جای می‌گذارد و منجر به تضعیف حاکمیت قانون در جامعه و تهدید حاکمیت، منافع ملی و امنیت دولت‌ها می‌شود. و توسعه بحران‌های مقبولیت و مشروعیت، زمینه مداخله عناصر خارجی را فراهم می‌کند (رجب‌زاده، ۱۳۸۶).

با بررسی پژوهش‌ها و نظریه‌های موجود درباره ریشه‌های اقتصادی نارضایتی، در قالب مقایسه تطبیقی و فراتحلیل، تعدادی مؤلفه و شاخص استخراج شد که برای بررسی و سنجش نارضایتی اجتماعی مورد توجه قرار گرفت.

جدول ۱: شاخص‌های اقتصادی در بروز نارضایتی اجتماعی

نام کتاب یا مقاله	نویسنده	شاخص‌ها و مؤلفه‌های استخراجی در خصوص نارضایتی اجتماعی
پوشش تأمین اجتماعی نرخ تورم خفیف		
مفهوم و شاخص‌های عدالت اقتصادی	رجایی (۱۳۹۲)	حذف بهره از نظام مالی تسهیلات مالی روان و فراگیر آموزش عمومی فراگیر خدمات بهداشت عمومی
شاخص فلاکت		
بررسی عوامل اقتصادی مؤثر بر امنیت عمومی (مطالعه موردی استان لرستان)	بارانی بیرانوند (۱۳۹۷)	تولید ناخالص داخلی ضریب جینی شاخص اعتماد
رابطه بیکاری با نآرامی اجتماعی و آشفته‌گی روانی	عمرانی فر (۱۳۹۱)	بیکاری نآرامی اجتماعی
داشتن شغل		
نابرابری و قشربندی اجتماعی در ایران	لهسایی زاده (۱۳۸۰)	مالکیت فردی قدرت اجتماعی (شأن اقتصادی و اجتماعی)
شاخص بهای کل و خدمات مصرفی		
آینده‌نگری مؤلفه‌های تورم مبتنی بر پیشران‌ها و پیامدهای اجتماعی	حاجیانی و همکاران (۱۳۹۳)	تولید ناخالص داخلی درآمد سرانه رشد اقتصادی ضریب جینی
توزیع عادلانه درآمدها		
عدالت، عدالت اجتماعی و اقتصاد	غنی زاده (۱۳۷۹)	حق حیات حق مالکیت حق انتخاب شیوه زندگی
مدل‌سازی توزیع درآمد برای ایران	بختیاری (۱۳۹۳)	توزیع درآمد (ضریب جینی)

مسکن بیکاری مشاغل کاذب کارگران روزمزد درآمد	بیات (۱۳۹۷)	سیاست‌های خيابانی
احساس محرومیت		
میزان نیازهای ارضا نشده بی‌عدالتی در اداره منزلت اجتماعی شغل	معیدفر و ذهانی (۱۳۸۴)	بررسی میزان نارضایتی شغلی معلمان و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن
احساس محرومیت اعتماد به کارایی مسئولین ارضای نیازها اعتماد اجتماعی	هزارجریبی و صفری شالی (۱۳۸۸)	بررسی رضایت از زندگی و جایگاه احساس امنیت (مطالعه در شهروندان تهران)
اعتماد اجتماعی		
احساس بی‌قدرتی پایگاه اقتصادی - اجتماعی احساس عدالت توزیعی	رفیعی و حاجیانی (۱۳۹۲)	بررسی رضایت از زندگی و عوامل مؤثر بر آن با استفاده از نتایج پیمایش ملی
فقر بیکاری	مسعود نیا و همکاران (۱۳۹۴)	نارضایتی‌های اقتصادی و جنبش‌های معاصر خاورمیانه بر اساس نظریه محرومیت نسبی
عدالت توزیعی مصرف‌گرایی امنیت اجتماعی	نیازی و همکاران (1394)	عوامل اجتماعی مؤثر بر رضایت از زندگی
تبعیض اقتصادی	اردستانی و تاجیک (۱۳۹۳)	شورش‌های اجتماعی و مسئله محرومیت نسبی (قیام ۱۵ خرداد ورامین)
اختلاف طبقاتی خواسته‌های اقتصادی	رئیس دانا (۱۳۸۴)	علل، عوامل و انگیزه‌های اقتصادی - اجتماعی بروز بحران‌ها و تهدیدهای اجتماعی در ایران
چگونگی استفاده از اراضی شهری		
رانت و تخصیص زمین رانت مطلق	دیوید هاروی (۱۳۹۵)	عدالت اجتماعی و شهر

اقتصاد آزاد اقتصاد دستوری عدالت اجتماعی	مسعود نیلی و همکاران (۱۳۸۵)	اقتصاد و عدالت اجتماعی
دولت رفاه		
فقر طبقه کارگر تهی دستان شهری	پیران (۱۳۸۸)	فقر و جنبش های اجتماعی در ایران
قشر بندی اجتماعی	جلانی پور (۱۳۹۱)	لایه های جنبشی جامعه ایران

۳. یافته های پژوهش

الف تجزیه و تحلیل داده ها

آزمونه های مورد استفاده در آمار استنباطی این پژوهش عبارت اند از: آزمون «کولموگراف اسمیرنوف»، «آزمون همبستگی» و «تحلیل معادلات ساختاری» با روش حداقل مربعات جزئی (اجرای مدل اندازه گیری + مدل ساختاری). به منظور تجزیه و تحلیل داده ها در این تحقیق از نرم افزار SmartPLS نسخه 2 و SPSS نسخه 19 تحت ویندوز استفاده شده است. آزمون اسمیرنوف جهت بررسی ادعای مطرح شده درباره توزیع داده های یک متغیر مورد استفاده قرار می گیرد.

در صورتی که متغیرها نرمال باشند، از آزمون های پارامتریک استفاده می شود و در غیر این صورت از آزمون های ناپارامتریک معادل آزمون های پارامتریک استفاده می شود. اگر سطح معنی داری کمتر از مقدار خطا (پنج درصد) باشد، در نتیجه فرض صفر مبنی بر نرمال بودن داده ها رد می شود و در غیر این صورت فرض صفر رد نمی شود. نتایج آزمون نرمال بودن متغیرهای تحقیق در جدول زیر نشان داده شده است.

جدول ۲: آزمون نرمال بودن متغیرهای تحقیق

نتیجه	سطح معنی داری	k.s آماره	تعداد	
غیر نرمال	0.000	1.1	386	عوامل اقتصادی نامطلوب
غیر نرمال	0.000	1.252	386	بیکاری
غیر نرمال	0.000	1.313	386	رکود
غیر نرمال	0.000	1.155	386	تورم
غیر نرمال	0.000	1.167	386	فقر
غیر نرمال	0.000	1.313	386	افزایش شکاف طبقاتی
غیر نرمال	0.000	1.284	386	کاهش ارزش پول ملی
غیر نرمال	0.000	1.346	386	رانت

با توجه به جدول ۲ متغیرهای دارای توزیع، غیر نرمال هستند. با توجه به اینکه سطح معنی داری به دست آمده کوچکتر از پنج درصد است، نتیجه حاصل می شود که آماره آزمون در ناحیه بحرانی قرار دارد، در نتیجه فرض صفر (نرمال بودن داده ها) رد می گردد.

جدول ۳: بارهای عاملی سؤالات پرسشنامه

رانت	کاهش ارزش پول ملی	افزایش شکاف طبقاتی	فقر	تورم	رکود	بیکاری	نارضایتی	
						0.596		1
						0.794		2
						0.876		3
						0.863		4
					0.849			5
					0.864			6
					0.643			7
					0.628			8

مدل‌های اندازه‌گیری نشان‌دهنده بارهای عاملی متغیرهای مشاهده‌شده برای هر متغیر مکنون است و از طریق تحلیل عاملی تأییدی ۱ آزمون می‌شود. این کار از طریق تحلیل عاملی مرتبه اول و دوم صورت گرفته است. مدل‌های اندازه‌گیری، روابط بین متغیرهای مشاهده‌شده ۲ (اندازه‌گیری شده) و متغیرهای مکنون ۳ (پنهان) را مشخص می‌سازد. با اجرای تحلیل عاملی بارهای عاملی برای هر متغیر مکنون و متغیر مشاهده‌شده به دست می‌آید. برای تحلیل عاملی تأییدی تنها ضرایب بارهای عاملی مهم هستند که روی مسیر میان هر یک از متغیرهای پنهان و سؤالات مربوط به آن‌ها رسم شده‌اند. بسته به اینکه محقق چه میزان دقت را برای حذف سؤالات در نظر گیرد، مقادیر ملاک 5.0 تا 7.0 برای بارهای عاملی معرفی شده است، اما کمترین سرحد اعلام شده 4.0 است.

ب. همبستگی متغیرهای پژوهش

وجود رابطه همبستگی بین دو متغیری که قصد بررسی نحوه تأثیرگذاری آن‌ها را داریم، شرط لازم است. اگر افزایش یا کاهش یکی از متغیرها همراه با افزایش یا کاهش دیگری شود، همبستگی را مثبت (مستقیم) گویند و اگر افزایش یا کاهش یکی از متغیرها همراه با کاهش یا افزایش دیگری نشود، همبستگی را منفی (غیرمستقیم) گویند. لازم به یادآوری است که ضریب همبستگی، شاخص آماری برای نشان دادن شدت و حدود همبستگی می‌باشد.

جدول ۴: ضرایب همبستگی

عوامل اقتصادی نامطلوب	نارضایتی	بیکاری	رکود	تورم	فقر	افزایش شکاف طبقاتی	کاهش ارزش پول ملی	رانت
عوامل اقتصادی نامطلوب	1.000							
نارضایتی	0.692	1.000						
بیکاری	0.622	0.666	1.000					
رکود	0.642	0.611	0.658	1.000				

				1.000	0.629	0.601	0.622	0.629	تورم
			1.000	0.667	0.628	0.650	0.657	0.640	فقر
		1.000	0.660	0.621	0.611	0.650	0.653	0.621	افزایش شکاف طبقاتی
	1.000	0.689	0.654	0.613	0.601	0.645	0.647	0.616	کاهش ارزش پول ملی
1.000	0.620	0.623	0.680	0.660	0.630	0.623	0.629	0.625	رانت

ضریب همبستگی به گونه‌ای تعریف شده است که مقادیر بین -1 و $+1$ را دربرمی گیرد. هرچه قدر مطلق این ضریب بزرگ‌تر باشد، شدت رابطه بیشتر بوده و علامت آن نیز جهت رابطه را نشان می‌دهد. تمامی ضرایب همبستگی در سطح اطمینان ۹۹٪ معنادار هستند (مقدار سطح معناداری پنج درصد هست). ضریب مثبت نشان‌دهنده رابطه مثبت و مستقیم و ضریب منفی نشان‌دهنده رابطه منفی و معکوس بین دو متغیر است.

ج. یافته‌های توصیفی

در این قسمت از شاخص‌های پایایی شاخص ضریب آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی^۱، روایی همگرا و روایی واگرا استفاده می‌شود.

جدول ۵: برازش مدل‌های اندازه‌گیری مدل نظری تحقیق

Cronbachs Alpha	Composite Reliability	AVE	
0.959	0.963	0.590	عوامل اقتصادی نامطلوب
0.827	0.878	0.590	نارضایتی
0.791	0.867	0.624	بیکاری

1. Composite Reliability (CR)

0.738	0.838	0.569	رکود
0.690	0.812	0.524	تورم
0.822	0.886	0.667	فقر
0.756	0.795	0.596	افزایش شکاف طبقاتی
0.745	0.789	0.587	کاهش ارزش پول ملی
0.761	0.856	0.619	رانت

جدول فوق شاخص‌های روایی و پایایی را برای تمامی متغیرهای مکنون تحقیق نشانمی دهد. در این تحقیق پایایی مدل‌های اندازه‌گیری از سه طریق بارهای عاملی، پایایی ترکیبی و آلفای کرونباخ سنجیده شده است. بارهای عاملی به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که همه بارهای عاملی بالاتر از ۰/۴ است و در سطح معنی‌داری ۹۵ درصد معنی‌دار هستند. شاخص‌های پایایی ترکیبی و آلفای کرونباخ نیز در تمام موارد بالاتر از ۰/۶ می‌باشند و نشان از پایا بودن ابزار اندازه‌گیری دارند.

برای برازش و اعتبارسنجی مدل کلی تنها یک معیار به نام نیکویی برازش^۱ وجود دارد. شاخص نیکویی برازش بین صفر و یک قرار دارد و مقادیر نزدیک به عدد یک نشانگر کیفیت مناسب مدل است. البته باید توجه داشت که این شاخص‌ها نشانگر توانایی مدل در پیش‌بینی متغیرهای وابسته هستند (امانی و همکاران، ۱۳۹۱). طبق خروجی نرم‌افزار میانگین مقادیر مشترک (مربوط به متغیرهای پنهان مرتبه اول) برابر ۰/۵۶۳ و میانگین مربوط به ضریب تعیین متغیرها (تمامی متغیرهای پنهان درون‌زای مدل اعم از مرتبه اول و دوم) برابر ۰/۸۱۳ است. همان‌طور که مشاهده می‌شود برازش کلی مدل در وضعیت قوی قرار دارد.

به‌منظور آزمون فرضیه‌ها در این قسمت از ضرایب گزارش‌شده استفاده می‌شود، بدین‌صورت که ضریب معنی‌داری به‌دست‌آمده را با عدد بحرانی مقایسه می‌کنیم. عدد بحرانی در اینجا عدد 96.1 است. بنابراین هرگاه قدر مطلق آماره آزمون بزرگ‌تر از 96.1 باشد آنگاه نتیجه می‌گیریم

1. Goodness of Fit (GoF)

که آماره آزمون در ناحیه بحرانی قرار دارد و بنابراین فرضیه صفر رد می شود و فرضیه مقابل در سطح معنی داری پنج درصد پذیرفته می شود. برعکس، اگر قدر مطلق ضریب معنی داری کوچک تر از 96.1 باشد، بدین معنی است که آماره آزمون در ناحیه قبول فرض صفر قرار دارد در نتیجه می توان با اطمینان 95 درصد فرض صفر را رد نکرد.

جدول ۶: نتایج آزمون فرضیات تحقیق

اولویت بندی	نتیجه	معنی داری	ضریب تأثیر	فرضیه
	تأیید	9.505	0.692	فرضیه اصلی: عوامل اقتصادی نامطلوب بر بروز نارضایتی اجتماعی در شهر تهران تأثیر دارند.
2	تأیید	2.775	0.269	فرضیه فرعی اول: چنین به نظر می رسد که بیکاری در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.
4	تأیید	2.068	0.219	فرضیه فرعی دوم: چنین به نظر می رسد که رکود در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.
6	تائید	2.022	0.206	فرضیه فرعی سوم: چنین به نظر می رسد تورم در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.
3	تأیید	2.123	0.265	فرضیه فرعی چهارم: چنین به نظر می رسد فقر در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.

1	تأیید	2.946	0.371	فرضیه فرعی پنجم: چنین به نظر می رسد افزایش شکاف طبقاتی در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.
5	تأیید	2.046	0.217	فرضیه فرعی ششم: چنین به نظر می رسد کاهش ارزش پول ملی در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان شهر تهران تأثیر دارد.
2	تأیید	2.163	0.269	فرضیه فرعی هفتم: چنین به نظر می رسد رانت (تبعیض) در بروز نارضایتی اجتماعی تأثیر در کلان شهر تهران دارد.

چنانچه پیش‌تر آمد، در این تحقیق یک فرضیه اصلی و هفت فرضیه فرعی مطرح گردیده که به شکل خلاصه در جدول شماره ۶ قابل مشاهده است. برای توضیح بیشتر، تنها دو فرضیه اصلی و اول با توضیحات مبسوط ارائه خواهد شد.

فرضیه اصلی: عوامل اقتصادی نامطلوب بر بروز نارضایتی اجتماعی در شهر تهران تأثیر دارند. ضریب معنی‌داری گزارش شده برابر 505.9 است. با توجه به اینکه ضریب معنی‌داری بزرگ‌تر از 96.1 است، نتیجه می‌گیریم که آماره آزمون در ناحیه بحرانی قرار گرفته است و در نتیجه فرضیه اصلی تحقیق در سطح معنی‌داری پنج درصد مورد پذیرش قرار می‌گیرد، به عبارت دیگر نتایج نشان می‌دهد که اگر عوامل اقتصادی نامطلوب به اندازه یک واحد افزایش پیدا کند، نارضایتی اجتماعی به اندازه 692.0 واحد افزایش پیدا خواهد کرد.

فرضیه فرعی اول: چنین به نظر می‌رسد بیکاری در بروز نارضایتی اجتماعی در کلان‌شهر تهران تأثیر دارد.

ضریب معنی‌داری گزارش شده برابر 775.2 است. با توجه به اینکه ضریب معنی‌داری بزرگ‌تر از 96.1 است، نتیجه می‌گیریم که آماره آزمون در ناحیه بحرانی قرار گرفته است و در نتیجه فرضیه فرعی اول تحقیق در سطح معنی‌داری پنج درصد مورد پذیرش قرار می‌گیرد، به عبارت دیگر نتایج نشان می‌دهد که اگر بیکاری به اندازه یک واحد افزایش پیدا کند، نارضایتی اجتماعی به اندازه 269.0 واحد افزایش پیدا خواهد کرد.

سیاست اقتصادی و عوامل اقتصادی باعث رضایت اجتماعی افراد می‌شود و عوامل اقتصادی مثل بیکاری همبستگی مثبتی با نارضایتی اجتماعی دارد.

۴. نتیجه گیری

هدف اصلی این پژوهش شناسایی و اولویت بندی عوامل اقتصادی مؤثر بر نارضایتی اجتماعی است. این تحقیق از نظر طبقه بندی بر اساس هدف، کاربردی و از نظر طبقه بندی بر اساس روش، توصیفی است. جامعه آماری عضویت همه شهروندان تهرانی است که عضویت نامحدود می باشد. روش نمونه گیری به صورت واریانس احتمالی و بر اساس فرمول کاکرین حجم نمونه مورد نیاز ۳۸۴ نفر می باشد. ابزار گردآوری اطلاعات پرسشنامه محقق ساخته بود که روایی آن با روایی ظاهری و روایی سازه و پایایی آن با ضریب آلفای کرونباخ و پایایی مرکب تأیید شد. داده های جمع آوری شده با استفاده از نرم افزارهای Spss و Smart-PLS مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت و فرضیه های تحقیق با کمک مدل سازی معادلات ساختاری مورد بررسی قرار گرفت.

پژوهش حاضر در چهارچوب جستجوی شناسایی و اولویت بندی عوامل اقتصادی مؤثر بر بروز نارضایتی اجتماعی، به منظور ادامه مطالعه نتایج بود. نتایج حاصل از آزمون فرضیه های این تحقیق بر اساس داده های ۳۸۶ نفر بوده است که فرضیه های تحقیق با استفاده از روش مدل سازی معادلات ساختاری مورد آزمون قرار گرفته است. با توجه به تجزیه و تحلیل داده های به دست آمده از پرسشنامه می توان به نتایج زیر دست یافت: با توجه به داده های جمع آوری شده و تجزیه و تحلیل انجام شده؛ آماره t برای فرضیه اصلی معنی دار بود و در نتیجه فرضیه اصلی پژوهش پذیرفته شد. ضریب تأثیر نیز نشان می دهد که عوامل اقتصادی نامطلوب بر بروز نارضایتی اجتماعی در شهر تهران تأثیر دارد.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

- اسکاچپول، تدا (۱۳۸۹). *دولت و انقلاب‌های اجتماعی*، ترجمه سید مجید رویین تن، تهران: سروش.
- اسمیت، برایان (۱۳۸۰). *فهم سیاست جهان سوم*، ترجمه امیرمحمد حاجی یوسفی و محمدسعید قائنی نجفی، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی.
- کاتوزیان؛ همایون، محمدعلی (۱۳۹۱). *ایران؛ جامعه کوتاه‌مدت* ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نی.
- ساندرز، دیوید (۱۳۸۰). *الگوهای بی‌ثباتی سیاسی*، ترجمه بی‌نام تهران پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- رجب‌زاده، احمد؛ طالبان، محمدرضا (۱۳۸۶). *تبیین جامعه‌شناختی بی‌ثباتی سیاسی*، مجله دانشکده ادبیات و علوم، انسانی ۱۴ (۵۶-۵۷).
- رفیعی بهابادی، مهدی؛ حاجیانی، ابراهیم (۱۳۹۱). *بررسی رضایت از زندگی و عوامل مؤثر بر آن*، جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی، ایران ۲ (۵).
- پیری، حیدر (۱۳۹۴). *فراز و فرود حاکمیت در مقابله با شورش‌ها و ناآرامی‌های داخلی در پرتو حقوق بین‌الملل*، مجله حقوقی، دادگستری ۷۹ (۳).
- دانایی‌فرد، حسن؛ صادقی، محمدرضا؛ مصطفی‌زاده، معصومه (۱۳۹۴). *واکاوی و تحلیل تبعات سیاست زدگی بوروکراسی در نظام‌های سیاسی*، اندیشه مدیریت، راهبردی ۹ (۳۴).
- قاسمی فر، محمود (۱۳۹۳). *فرایند اجرای عملیات روانی در مدیریت کنترل اغتشاشات*، فصلنامه دانش انتظامی سیستان و بلوچستان ۵ (۱۱).
- اردستانی، علی؛ تاجیک، احسان (۱۳۹۳). *شورش‌های اجتماعی و مسئله محرومیت نسبی مطالعه موردی: قیام ۱۵ خرداد در ورامین*، فصلنامه، سیاست ۱ (۳).
- ایسپا (مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران) (۱۳۹۷)، *ارائه نتایج سه نظرسنجی پیرامون اعتراضات دی‌ماه ۱۳۹۶*.
- ایمان، محمدتقی؛ مرادی، گلمراد (۱۳۸۷). *بررسی عوامل اقتصادی اجتماعی مرتبط با تعهد اجتماعی جوانان شهر شیراز*، فصلنامه علوم انسانی و اجتماعی ۶ (۲۴).
- اینگلهارت، رونالد (۱۳۸۲). *تحول فرهنگی در جامعه پیشرفته صنعتی*، ترجمه: مریم وتر، تهران: انتشارات کویر.
- آزاد ارمکی، تقی (۱۳۷۵). *بررسی وضعیت خشونت در جامعه تهران*، فرهنگ، عمومی ۸ (۸۹).

- بارانی بیرانوند، صغری (۱۳۹۷). *بررسی عوامل اقتصادی مؤثر امنیت عمومی مطالعه موردی استان لرستان*، نشریه علمی دانش انتظامی ۶(۲۳).
- بختیاری، صادق؛ محموداوغلی، سجاد (۱۳۹۳). *مدل سازی توزیع درآمد برای ایران: مقایسه الگوی داگوم با چند مدل منتخب*، مدل سازی اقتصادی ۸(۲۶).
- برینتون، کرین (۱۳۹۰). *کالبدشکافی چهار انقلاب*، ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: نشر نو.
- پیری، حیدر (۱۳۹۴). *فرازوفرود حاکمیت در مقابله با شورش ها و نآرامی های داخلی در پرتو حقوق بین الملل*، مجله حقوقی، دادگستری ۷۹(۳).
- پیران، پرویز (۱۳۸۳). *پیامدها و واکنش های آشکار ناشی از بحران ها و تهدیدهای اجتماعی*، فصلنامه رفاه، اجتماعی ۴(۱۶).
- صارمی، نوذر امین؛ خواجه پور، جواد (۱۳۹۵). *بررسی عوامل صنفی تأثیرگذار بر نارضایتی های کارگری استان کرمان*، فصلنامه پژوهش های اطلاعاتی و جنایی دوره ۱۱(۴۲).
- قاسمی فر، محمود (۱۳۹۳). *فرایند اجرای عملیات روانی در مدیریت کنترل اغتشاشات*، فصلنامه دانش انتظامی سیستان و بلوچستان ۵(۱۱).
- ایسپا (مرکز افکار سنجی دانشجویان ایران) (۱۳۹۷). *ارائه نتایج سه نظرسنجی پیرامون اعتراضات دی ماه ۱۳۹۶*، تاریخ بازیابی: ۱۳۹۷/۱۱/۱۰.
- رجبزاده، احمد؛ طالبان، محمدرضا (۱۳۸۶). *تبیین جامعه شناسختی بی ثباتی سیاسی*، مجله دانشکده ادبیات و علوم، انسانی ۱۴(۵۶).
- رئیس دانا، فریبرز (۱۳۸۴). *علل، عوامل و انگیزه های اقتصادی- اجتماعی بروز بحران ها و تهدیدهای اجتماعی در ایران*، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی ۴(۱۶).
- گودرزی، آیت الله (۱۳۹۱). *نآرامی های اجتماعی، عوامل و فرایند آن*، رساله دکتری. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.

ب. منابع انگلیسی

- Buzan, B. (1983). *People, States and Fear: The National Security Problem in International Relations*. Brighton: Wheatsheaf.
- Ghate, C., Leand, Q., & Zak, P. (2002). *Optimal Fiscal Policy in an Economy Facing Sociopolitical Instability*, Berlin: German Institute for Economic Research.
- King, L, Lyubomirsky, & Diener E. (2005). The Benefits of Frequent Positive Affect: Dose Happiness Lead to Success? *Psychological Bulletin*, 131, 855-803.
- Zak, P. (2000). *Sociopolitical Instability and the problem of development*, New Haven: Yale University Press.
- The New Yorker (2014). *Ebola and the Culture Makers*. New York, NY: The New Yorker.
- The Washington Post (2015). *The fear of Ebola led to slayings — and a whole village was punished*. DC: The Washington Post.
- The Washington Post (2020a). *In the developing world, the coronavirus is killing far more young people*. DC: Washington Post.
- The Washington Post (2020b). *A deadly ‘checkerboard’: Covid-19’s new surge across rural America*. DC: Washington Post.
- The Washington Post (2020c). *Asian American doctors and nurses are fighting racism and the coronavirus*. DC: Washington Post.
- The Washington Post (2020d). *Tensions over restrictions spark violence and defiance among protesters as Trump pushes states to reopen*. Washington DC: The Washington Post.
- Rowan, S. (1984). *The Grand Peur of 1348–49: The Shock Wave of the Black Death in the German Southwest*. *Journal of the Rocky Mountain Medieval and Renaissance Association*, 5, 19–30.
- Sapolsky, R. M. (2017). *Behave: The Biology of Humans at Our Best and Worst*. London: Penguin Press.
- Sapolsky, R. M. (2018). *Doubled-Edged Swords in the Biology of Conflict*. *Frontiers in psychology*, 9, 2625.
- Walter Scheidel *The great leveler: Violence and the history of inequality from the stone age to the twenty-first century* Vol. 74 2018 Princeton University Press